

‘Siyasal Tefsirin Ortaya Çıkışı’ Başlıklı Bir Çalışmada Yapay Zekâ Modellerinin Literatür Tarama Performansı: ChatGPT Özelinde

*Literature Search Performance of Artificial Intelligence Models in a Study titled ‘The Emergence of
Political Exegesis’: The Case of ChatGPT*

Sevim Gelgeç

Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Dr., Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences
Kocaeli, Türkiye
sevim.gelgec@kocaeli.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3761-7816>
<https://ror.org/025y36b60>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 27 Mart / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Haziran / June 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Cite as: Gelgeç, Sevim. “‘Siyasal Tefsirin Ortaya Çıkışı’ Başlıklı Bir Çalışmada Yapay Zekâ Modellerinin Literatür Tarama Performansı: ChatGPT Özelinde”. *ATEBE* 13 (Haziran 2025), 42-62. <https://doi.org/10.51575/atebe.1666733>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sevim Gelgeç).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Öz

Bu çalışma, ChatGPT yapay zekâ modelinin, “siyasal tefsir” kavramının doğuşu ve gelişimi üzerine yapılan akademik literatür tarama süreçlerindeki performansını incelemeyi hedeflemektedir. Akademik araştırmaların vazgeçilmez bir unsuru olan literatür taraması, belirli bir alandaki mevcut bilgi birikiminin sistematik, eleştirel ve kapsamlı bir değerlendirmesini gerektirmektedir. Geleneksel literatür tarama yöntemlerinin her zaman için zaman alıcı, yoğun çaba gerektiren ve karmaşık olabilen yapısı düşünüldüğünde yapay zekâ modellerinin bu süreci önemli ölçüde hızlandırma, kolaylaştırma ve potansiyel olarak zenginleştirme kapasitesi büyük bir ilgi uyandırmaktadır. Bu bağlamda bu makale, ChatGPT’nin özellikle siyasal tefsir alanındaki literatürde sunduğu temel eserlerin, bilimsel makalelerin ve diğer ilgili kaynakların doğruluğunu, kapsamını ve mevcut literatürle olan tutarlılık düzeyini titizlikle değerlendirmektedir. Çalışmanın temel tartışma noktası, ChatGPT’nin literatür taraması bağlamında ne derece güvenilir ve etkili bir araç olabileceği sorusudur. Zira bu tür sofistike yapay zekâ modellerinin kullanımında göz önünde bulundurulması gereken bir dizi önemli sınırlılıklar ve geliştirilmesi gereken kilit alanlar bulunmaktadır. Literatür taraması, salt mevcut bilgiyi derlemekten öte, derinlemesine eleştirel düşünmeyi, farklı bilgi parçaları arasında bağlantılar kurmayı ve özgün sentezler oluşturmayı içeren yüksek düzeyde bilişsel bir süreçtir. Yapay zekâ modellerinin henüz bu tür soyutlama, yorumlama ve yaratıcı düşünme becerilerinde insan araştırmacılar kadar yetkin olmadığı düşünüldüğünde, literatürdeki kavramsal boşlukları veya keşfedilmeyi bekleyen yeni araştırma alanlarını belirlemede bazı kısıtlamalarla karşılaşabileceği öngörülmektedir. Buna ek olarak, yapay zekâ modellerinin erişim sağladığı bilgi tabanlarının güncellik durumu da kritik bir öneme sahiptir. Özellikle sosyal bilimlerdeki dinamik ve sürekli gelişen alanlarda, güncelliğini yitirmiş veri kümeleri, literatür taramalarının sonuçlarının geçerliliğini ve güvenilirliğini ciddi bir şekilde tehlikeye atabilir. Daha da önemlisi, yapay zekâ modellerinin zaman zaman tamamen asılsız veya uydurulmuş akademik referanslar üretebilme olasılığı, akademik dürüstlük ve bilimsel etik ilkeleri açısından kabul edilemez sonuçlar doğurabilir. Bu çerçevede, ChatGPT yapay zekâ uygulamasının, geniş bir bilgi yelpazesine hızlı ve pratik bir erişim sunması nedeniyle literatür taraması için potansiyel olarak değerli bir araç olduğu kabul edilmekle birlikte, bu ve benzeri uygulamaların dikkatli bir şekilde kontrol edilmeden ve eleştirel bir süzgeçten geçirilmeden kullanılmasının, yanıltıcı ve eksik bilgilere yol açabileceği ve bunun da önemli etik sorunlara neden olabileceği özellikle vurgulanmalıdır. Tekrarlayan veya benzer komutlar verildiğinde ChatGPT’nin mantıksal olarak tutarsız yanıtlar üretebilmesi de dikkate alınması gereken bir diğer önemli husustur.

Anahtar Kelimeler: Dijital Beşerî Bilimler, Siyasal Tefsir, Literatür Değerlendirmesi, ChatGPT Uzmanı, Yapay Zekâ Destekli Çalışma.

Literature Search Performance of Artificial Intelligence Models in a Study titled ‘The Emergence of Political Exegesis’: The Case of ChatGPT

Abstract

This study aims to examine the performance of the ChatGPT artificial intelligence model in academic literature review processes on the emergence and development of the concept of “political exegesis”. Literature review, which is an indispensable element of academic research, requires a systematic, critical and comprehensive evaluation of the existing body of knowledge in a particular field. Considering the time-consuming, effort-intensive and complex nature of traditional literature search methods, the capacity of artificial intelligence models to significantly accelerate, facilitate and potentially enrich this process has aroused great interest. In this context, this paper rigorously assesses the accuracy, scope and consistency of ChatGPT with the existing literature, particularly in the field of political exegesis, in terms of the accuracy, scope and coherence of the foundational works, scholarly articles

and other relevant resources that it offers in the literature. The main point of discussion in the study is to what extent ChatGPT can be a reliable and effective tool in the context of literature review. There are a number of important limitations and key areas for improvement in the use of such sophisticated artificial intelligence models. Literature review is a high-level cognitive process that involves not only compiling existing knowledge, but also in-depth critical thinking, making connections between different pieces of information and creating original syntheses. Considering that artificial intelligence models are not yet as proficient as human researchers in such abstraction, interpretation and creative thinking skills, it is anticipated that they may face some limitations in identifying conceptual gaps in the literature or new research areas waiting to be explored. In addition, the timeliness of the knowledge bases accessed by artificial intelligence models is also of critical importance. Especially in dynamic and constantly evolving fields such as social sciences, outdated datasets can seriously jeopardize the validity and reliability of the results of literature reviews. More importantly, the possibility that artificial intelligence models may occasionally produce completely unsubstantiated or fabricated academic references may have unacceptable consequences in terms of academic integrity and scientific ethics. In this framework, while it is acknowledged that the ChatGPT artificial intelligence application is a potentially valuable tool for literature review as it offers quick and practical access to a wide range of information, it should be emphasized that the use of this and similar applications without careful control and critical filtering may lead to misleading and incomplete information, which may cause significant ethical problems.

Keywords: Digital Humanities, Political Exegesis, Literature Review, ChatGPT Scholar, Al Scholarly.

Giriş

Bilimsel araştırmaların temeli, mevcut bilgi birikimi üzerine inşa edilir. Bu bağlamda, literatür taraması, akademik bir çalışmanın en önemli aşamalarından biri olarak kabul edilir. Literatür taraması, araştırılacak konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmaların sistematik bir biçimde incelenmesi ve değerlendirilmesini kapsar. Bu süreç, yalnızca araştırmacının konuyu daha derinlemesine anlamasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda çalışmanın bilimsel geçerliliğini ve güvenilirliğini de artırır.

Diğer taraftan literatür taraması, metodolojik seçimler açısından da yol göstericidir. Benzer araştırmalarda kullanılan yöntemlerin değerlendirilmesi, araştırmacının kendi çalışması için en uygun araştırma yöntemini belirlemesine yardımcı olur. Bu sayede, araştırmanın sağlam bir yöntemsel temele oturması sağlanır.

Literatür taraması aynı zamanda araştırmacının etik yönüyle de doğrudan ilişkilidir. Mevcut bilgiye atıfta bulunmak, akademik dürüstlüğün gereği olup intihal riskinin önlenmesine katkı sağlar. Kaynakların doğru şekilde kullanılması hem araştırmacının güvenilirliğini artırır hem de bilime saygılı bir yaklaşımı yansıtır.

Siyasal tefsir ise toplumsal ve kamusal alanın yönetilmesine yönelik olarak ideolojik amaçlarla ayetleri yorumlama gayreti olarak tanımlanabilir. Siyasî tefsirin oluşumu derin köklere sahiptir. Bu sebeple bazı kimseler tarafından siyasal tefsirin köklerinin Hz. Peygamber ve sahabe dönemine dayandığı savunulmaktaysa da¹ genel kabule göre Emevîlerin iktidara gelmesi (h. 40) ve siyasî ayrışmaların gün yüzüne çıkmaya başlamasıyla ortaya çıktığı kabul edilmektedir.² Dolayısıyla siyasal tefsirin ortaya çıkışını

¹ İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu, 2012), 43-46.

² Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 35-41.

bu tarihsel noktadan itibaren aramak gerekir. ChatGPT’nin verdiği yanıtlar arasında bu hususu ele alan çalışmaların yer alıp almaması makalemiz açısından önem arz etmektedir.

Tefsir literatürü çerçevesinde yapılan çalışmalara bakıldığında, mevcut literatürün doğruluk, kapsamlılık ve ilgili kaynaklara uyumluluk gibi ölçütler doğrultusunda eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulduğu ciddi akademik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, mevcut tefsir çalışmalarında referans verilen literatürün sistematik bir şekilde eleştirilip değerlendirildiği kapsamlı çalışmaların da eksik olduğu söylenebilir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, çalışmamızın hem özgün hem de literatüre önemli bir katkı sunma potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, çalışmamızla birebir örtüşen herhangi bir çalışmanın bulunmadığını özellikle vurgulamakla birlikte, bazı yönleriyle benzerlik arz ettiği düşünülebilecek birkaç çalışmaya yer vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Adnan Arslan’ın “Türk İlahiyatlarında Kaleme Alınan Tefsir Konulu Akademik Yayınların Literatür Tarama Eksikliği Üzerine Eleştirel Bir İnceleme (Makale-Bildiri-Kitap Bölümü)”³ adlı makalesi bu çerçevede zikredilmesi gereken bir çalışmadır. Nitekim yazar, söz konusu araştırma makalesinde tefsir alanında kaleme alınmış akademik çalışmalardaki literatür tarama eksikliğinin gözler önüne sermektedir.

Yine Vedat Yetkin’in “Türkiye’de Akademik Dergilerde Yayınlanan Tefsir Konulu Araştırma Makalelerinin Bibliyometrik Analizi (1925-2023)” ve “Türkiye’de İşâri Tefsir Üzerine Yayınlanan Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi (1925-2023)” künyeli makaleleri⁴ konumuzla ilgili yer verilmesi gereken diğer çalışmalardandır. Çünkü yazar, bu çalışmalarında tefsir alanında literatür tarama eksikliğini ve zorluğunun olduğunu belirtip buna yönelik bir çalışma olması amacıyla tefsir alanında yapılan çalışmaların bibliyometrik analizlerini çıkarmıştır. Biz de son yıllarda tefsir alanında literatür taramasının zorluğu ve eksikliğine dair yapılan bu çalışmalara ek olarak yapay zekâ tabanlı literatür tarama yöntemini ele alarak bu alanda yapılan çalışmalara başka bir açıdan katkı sunmaya çalıştık.

1. Araştırmanın Yöntemi:

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden veri analizine uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Çalışma, ChatGPT-3.5 (OpenAI) yapay zekâ modelinin literatür tarama performansını ölçmektedir.

³ Adnan Arslan, “Türk İlahiyatlarında Kaleme Alınan Tefsir Konulu Akademik Yayınların Literatür Tarama Eksikliği Üzerine Eleştirel Bir İnceleme (Makale-Bildiri-Kitap Bölümü)”, *Kur’ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Mart 2025), 1-19.

⁴ Vedat Yetkin, “Türkiye’de Akademik Dergilerde Yayınlanan Tefsir Konulu Araştırma Makalelerinin Bibliyometrik Analizi (1925-2023)”, *İslami İlimler Dergisi* 19/39 (Kasım 2024), 51-74; Vedat Yetkin, “Türkiye’de İşâri Tefsir Üzerine Yayınlanan Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi (1925-2023)”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 10/2 (Aralık 2024), 470-503.

ChatGPT'ye "Literatür taramasını nasıl yapmaktasın, bu konudaki çalışma yöntemin nedir?" şeklinde bir soru sorularak yapay zekânın çalışma özelliği hakkında fikir edinmeye çalıştığımızda bize yöntemini şu şekilde aktarmıştır:

- Araştırma Konusunun Netleştirilmesi.

- Anahtar Kelimelerin Belirlenmesi.

- Akademik Veri tabanlarında Tarama (Google Scholar (scholar.google.com), ULAKBİM TR Dizin (Türkiye merkezli çalışmalar için), JSTOR, Scopus, Web of Science, ProQuest, YÖK Tez Merkezi (yüksek lisans/doktora tezleri), Academia.edu, ResearchGate (erişime açık makaleler için)).

- Kaynakların Seçimi ve Ön Eleme.

- İçerik Analizi ve Not Alma (Seçilen makale, kitap veya tezler okunur. Şu başlıklar altında notlar çıkarılır: Amaç ve sorunsal, kullanılan yöntem, temel bulgular, sonuç ve öneriler, eleştiriler/yöntemsel sınırlılıklar.)

- Tematik Kodlama / Kategorizasyon.

- Yazılı Literatür Özeti Oluşturma.

1.1. Verilerin Analizi

Oluşturulan sorular, yapay zekâ uygulaması olan ChatGPT'ye sunulmuş ve bu model tarafından üretilen yanıtlar değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Elde edilen veriler, literatür tarama konusunda doğruluk, kapsamlılık ve ilgili literatürle uyum kriterleri esas alınarak analiz edilmiştir.

2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma soruları yapay zekâ uygulaması olan ChatGPT'nin ücretsiz versiyonu ile sınırlıdır. Çünkü yapay zekânın ücretsiz versiyonları, erişilebilirlikleri nedeniyle geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından sıklıkla tercih edilmektedir. Son dönemlerde yapılan gözlemler, öğrencilerin dönem ödevlerini veya yüksek lisans tezlerini hazırlarken sıklıkla ücretsiz yapay zekâ uygulamalarını kullandıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, öğrencilerin çalışmalarında hatalı veya yanıltıcı bilgilere yer verme olasılığını beraberinde getirmektedir. Ücretli versiyonların daha iyi sonuçlar verdiği bilinmesine rağmen bu sebepten ötürü ücretsiz versiyon tercih edilmiştir. Çalışmamızda araştırma soruları, farklı gün ve saatlerde fakat aynı IP adresinden Arapça, İngilizce ve Türkçe olarak sorulmuş ve bu doğrultuda verilen cevaplar değerlendirilmiştir. ChatGPT'nin literatür tarama performansını ölçen bu çalışmamız, alandaki kitap ve makalelerle sınırlıdır. Makalenin hacmi düşünülerek konuyla ilgili tezlere yer verilmemiş ve ChatGPT'ye sorulmamıştır.

3. Araştırmanın Bulguları

3.1. ChatGPT’ye “Siyasal tefsirin ortaya çıkışı ile ilgili akademik çalışmalar nelerdir?” sorusu yöneltildiğinde yanıtları aşağıdaki gibi olmuştur:⁵

3.1.1. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), *es-Siyâsetü’ş-Şer’iyye fi İslâmî’l-Mülk (es-Siyâsetü’ş-Şer’iyye fi İslâhi’r-Râ’î ve’r-Ra’iyye)*⁶

ChatGPT’nin yanıtına göre bu eser, İslâmî yönetim ilkeleri ve adalet anlayışı üzerine yazılmış klasik bir metindir. Eser, doğrudan bir tefsir kitabı olmamakla birlikte, İbn Teymiyye’nin siyasî ve hukukî analizlerini şekillendiren İslâmî esaslara ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Özellikle Kur’an ayetleri ve hadisler çerçevesinde evrensel sorumluluklar, adaletin tesisi⁷ ve İslâmî kayıtların güvenilirliğiyle ilgili veriler sunar. İbn Teymiyye; adaleti, İslâmî yönetimin temel taşı olarak görür ve yöneticilere adil davranmayı öğütleyen ayetlerle tavsiye verir. (*Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder.*)⁸ Ona göre, bir toplumun varlığını sürdürebilmesi için adalet, dinin özü ve devletin temeli olmalıdır. Yine bu eser, siyasal tefsirin temellerini atan önemli bir metin olarak kabul edilir. Bu eserde İbn Teymiyye, siyaset ile ilgili temel esasların İslâm hukukuna dayalı olarak nasıl belirlenmesi gerektiği ve yönetimin halk üzerindeki sorumlulukları hakkında birtakım görüşler sunar. İbn Teymiyye, yönetimle ilgili esasların doğrudan İslâm hukukuna (Şeriat) dayanması gerektiğini savunur. Bu meşruiyet, Allah’ın emirlerine ve İslâm’ın temel ilkelerine dayalı olmalıdır. Yine yetkililerin ve yönetici sınıfının halkın ıslahı için doğru yolu izlemesi gerektiğini vurgular. Yönetici; kişiye adalet, özgürlük ve huzuru getirmek için Kur’an ve Hadis’e uygun şekilde hareket etmelidir.⁹

Değerlendirme: Bu eser, alanın en önemli eseri olmamasına rağmen ChatGPT ilk sırada yer vermiştir. Üstelik eserin adını yanlış vermiştir. Yanlış olarak verdiği bu eser adı yazılarak İbn Teymiyye’nin böyle bir eserinin olup olmadığı sorulduğunda ise, ChatGPT doğrudan bu isimde bir eserinin olmadığını, ancak *es-Siyâsetü’ş-Şer’iyye fi İslâhi’r-râ’î ve’r-ra’iyye* adında bir eserinin bulunduğunu söylemiştir. Dolayısıyla ikinci yanıtında isabet kaydedebilmiştir. Buna göre yapay zekânın verdiği bilgilerin teyit edilmesine ihtiyaç vardır. ChatGPT’nin konu başlığıyla ilgili kaynak gösterdiği bu eser; doğruluk, kapsamlılık ve ilgili literatürle uyum kriterleri açısından değerlendirildiğinde siyasal tefsirin

⁵ ChatGPT’inin kendisine yönelttiğimiz birkaç soruya verdiği cevaplarda basit bazı imla hatalarını ve nadir de olsa görülen cümle düşüklüklerini tashih ederek aktardığımızı belirtmek isteriz. Ancak bunların çok az ve basit hatalar olması sebebiyle çalışma metnin akıcılığını bozmamak düşüncesiyle bu hatalara metinde ayrıca yer verilme gereği duyulmamıştır.

⁶ Bk. Ebü’l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü’ş-Şer’iyye fi İslâhi’r-râ’î ve’r-ra’iyye*, thk. Beşir Muhammed Uyun (Dimaşk: Mektebetu Dâri’l-Beyân, 1985).

⁷ ChatGPT bizim “adaletin tesisi” şeklinde tashih ettiğimiz kısmı “adaletin kurulumu” şeklinde çevirmiştir. Bunun sebebi de İbn Teymiyye’nin bu eserinin İngilizce’ye tercüme edilmemiş olmasıdır. Dolayısıyla Arapça kaynaklardan çevirirken hatalar yapabilmektedir. Çünkü yapay zekânın temel dili İngilizce’dir. Bundan dolayı ChatGPT’nin verdiği cevapları makale boyunca yer yer düzeltme ihtiyacı hasıl olmuştur.

⁸ en-Nisâ 4/58.

⁹ ChatGPT.

ortaya çıkışıyla doğrudan ilgili olmadığı, ancak bu başlıktaki bir çalışmada yararlanılabilecek ve atıfta bulunulabilecek bir kaynak olduğu söylenebilir.

3.1.2. Mâverdî (ö. 450/1058), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*¹⁰

İslâmî siyaset teorisinin klasik kaynaklarından biri olarak kabul edilen bu eser, devlet yönetiminin şeriata uygun şekilde nasıl organize edilmesi gerektiğini ayrıntılı bir şekilde ele alır. Ancak doğrudan “siyasal tefsir” ifadesinden bahsetmez. Bunun yerine Kur'an ve Sünnet'ten alınan ilkelere dayalı bir siyaset anlayışını ortaya koyar. Örneğin Mâverdî, yönetim politikaları hakkında yazarken görüşlerini Kur'an ayetlerine ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayandırır. Ona göre yönetici seçimi, adalet düzeni ve kamu düzeninin gözetilmesi gibi hususlar, Kur'an ve sünnetteki bu kuralların pratik yorumlarına istinat eder. Bu da siyasal tefsirin tezahürü olarak görülebilir. Dolayısıyla Mâverdî'nin eseri, siyasî teoriyi İslâm hukukuyla açıkça ilişkilendiren en eski İslâm metinlerinden biridir. Eser, bir tefsir olmasa da yöneticinin rolünü, liderlikte meşruiyet koşullarını ve şariat ile yönetim arasındaki ilişkiyi ele alır. İdeal İslâm devleti ve yönetimi hakkında temel ilkeleri ortaya koyarak bu konuda daha sonraki tefsirleri önemli ölçüde etkilemiştir.¹¹

Değerlendirme: ChatGPT'nin siyasal tefsirin ortaya çıkışıyla ilgili literatürde mevcut olduğunu belirttiği bu eser, doğruluğu, kapsamlılığı ve ilgili literatürle uyumu kriterleri açısından incelendiğinde, verdiği yanıt doğru ve literatürle uyumludur.¹²

3.1.3. Gazzâlî (öl. 505/1111), *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*¹³

İslâm ahlâkı, tasavvuf, fıkıh ve genel İslâmî yaşam politikaları üzerine yoğunlaşan bir eser olup, doğrudan siyasî tefsiri ele almamaktadır. Ancak eserinde yönetim, adalet, toplumsal düzen ve yönetim gibi konulara değindiği bazı bölümler, dolaylı olarak siyasî tefsirin temel kavramlarına katkı sağlamaktadır. Gazzâlî, kişilerin adil olmalarını ve kişilerin haklarını gözetmelerini İslâmî yönetimin temel unsurları olarak ele alır. Bu bağlamda, Kur'an'da yer alan adaletle hükmetme ve emanetlerin ehline verilmesi gibi ayetleri¹⁴ yorumlayarak yöneticilere dinî bir çerçeve çizer.¹⁵

Değerlendirme: ChatGPT, bu esere “Siyasal Tefsirin Ortaya Çıkışı” ile ilgili literatür içerisinde yer vermiş, bu eserin konu hakkında nelerden bahsettiği sorulduğunda ise yanıtı yukarıdaki gibi olmuştur. *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*'de, Müslümanların içine düştüğü dinî-ahlâkî ve kültürel yozlaşmalar ve bunların sosyal ve siyasî yansımaları ele alınmaktadır. Gazzâlî, ön sözünde âlimlerin ilim kavramını yozlaştırdıklarını, ilmi siyasetçilerin taleplerine uygun olarak verilen fetvalardan ibaret kıldıklarını söyler.¹⁶ Bu yönüyle eser,

¹⁰ Bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985).

¹¹ ChatGPT.

¹² İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu, 2012), 19-20.

¹³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*, (Beyrût: Dâru'l-hayr, 1997).

¹⁴ en-Nisâ 4/58.

¹⁵ ChatGPT.

¹⁶ Mustafa Çağrırcı, “İhyâü ulûmi'd-dîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/1-13.

araştırma başlığımızın konusuyla ilgili olsa da tüm muhteva bundan ibaret olmayıp eserde daha çok ibâdât, muâmelât ve tasavvuf üzerinde durulduğu görülür. Bundan dolayı ilgili esere atıfta bulunma imkânı olsa da doğrudan konuyla ilgili literatür içerisinde değerlendirilemez.

3.1.4. Seyyid Kutub (ö. 1966), *fi Zilâli'l-Kur'an*¹⁷

Seyyid Kutub'un eseri, modern çağda politik tefsir için temel bir metindir. Kur'an'ın yorumu, özellikle Batı laikliğine yönelik eleştirisi ve Şeriat'a dayalı bir İslâm devleti çağrısı açısından fazlaca siyasî yorumlar içermektedir. Kutub'un tefsiri, siyaset de dahil olmak üzere hayatın her alanında Kur'an'ın merkeziliğini vurgular ve ilâhî yasa tarafından yönetilen bir İslâm toplumu vizyonunu dile getirir. Kutub, bu tefsirinde Kur'an'ı sadece dinî bir metin olarak değil, aynı zamanda bir toplumsal düzen ve siyaset kitabı olarak da değerlendirmektedir. Kutub, Kur'an'ın sadece bireysel ibadetler ve mânevî yaşamla ilgili değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal yaşamla ilgili de hükümler ortaya çıkaracağını vurgular. Ona göre Kur'an, toplumların adaletle yönetilmesine, özgürlük içinde bir düzen kurulmasına yönelik mesajlar sunar.¹⁸

Değerlendirme: ChatGPT'nin verdiği “Kutub'un tefsirinin politik tefsir için temel bir metin olduğu” bilgisi doğrudur. Aynı zamanda onun, Kur'an'ı merkeze alan sosyolojik bir tefsir olduğu söylenebilir. Kur'an'da toplumsal ve siyasal yaşamla ilgili temel ilkeler bulunduğunu ve toplumların adalet ilkesine göre yönetilmesi gerektiği görüşünü benimsemesi Kutub'un ayetleri kendi dönemindeki siyasî olaylarla irtibatlandırıp ideolojik olarak yorumladığı anlamına gelebilir. Seyyid Kutub, modern dönemde tefsir literatüründe M. Abduh ve Mevdûdî'den sonra eserinde en fazla politik açıklamalara yer veren kişilerin başında gelir. Tefsirinde dönemin yönetim anlayışını eleştiren birçok açıklamaları bulunmaktadır. Ayetleri bu bağlamlarda açıklamaktadır ki eserini de siyasal suçlu olarak hapiste bulunduğu dönemde yazmıştır. Bizim konu başlığımız, siyasal tefsirin ortaya çıkışıyla ilgili olduğu için bu hususa yeterli düzeyde değinmese de söz konusu eserin ilgili literatür bağlamında zikredilmesi gereken eserlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹

3.1.5. Fazlurrahmân (ö. 1988), *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition*²⁰

Bu eser, İslâm düşüncesi ile modernite arasındaki ilişkiyi ele alarak, geleneksel İslâm düşüncesinin modernitenin zorlukları karşısında nasıl evrildiğini eleştirel bir şekilde inceliyor. İslâm felsefesinin önde gelen bir bilgini olan Fazlurrahmân, hem Batı laikliğini hem de Müslüman dünyasındaki gerici tepkileri eleştirerek, İslâm entelektüel geleneklerinin temel ilkelerinden ödün vermeden çağdaş sorunlara nasıl uyum sağlayabileceğine dair nüanslı bir bakış açısı sunuyor. Yine Fazlurrahmân bu eserde, modernitenin

¹⁷ Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'an*, (Beyrût: Dâru's-şürûk, 1985).

¹⁸ ChatGPT.

¹⁹ Seyyid Kutub'un ayetleri tefsir ederken yoğun bir şekilde temas ettiği siyasi polemige bir örnek için Bk. Seyyid Kutub, *fi Zilâl*, 3/239-245.

²⁰ Fazlurrahmân, *Islam and modernity: transformation of an intellectual tradition*, thk. Richard L. Chambers (Chicago: The University of Chicago, 1982).

İslâm entelektüel ve siyasî hayatını nasıl etkilediğini ve İslâm düşünürlerinin geleneksel öğretileri demokrasi, bilim ve insan hakları gibi modern fikirlerle uzlaştırmada karşılaştıkları zorlukları tartışıyor.²¹

Değerlendirme: ChatGPT'nin ilgili literatür içinde yer verdiği bu eser, çalışmanın muhtevasında yer verilebilecek türden bir eser olup konu başlığımızla doğrudan bir benzerliği bulunmamaktadır. Eserde modernitenin ne olduğu, İslâm dünyasıyla nasıl karşılaştığı ve bu karşılaşmanın yol açtığı sorunlar, İslâm düşüncesinin modern dünyayla uyum sağlaması için yapılması gereken reformlar, bu reformların önündeki engeller ve alimlerin bu konudaki görüşleri, İslâm geleneğinin korunması ile modern dünyanın gerekliliklerine uyum sağlanması arasındaki denge, bu dengeyi sağlamanın yolları ve zorlukları, İslâm dünyasında modern dönemde ortaya çıkan çeşitli entelektüel hareketler, bu hareketlerin amaçları, yöntemleri ve etkileri, İslâm'ın modern dünyada nasıl bir rol oynayacağı, İslâm'ın geleceğiyle ilgili farklı senaryolar ve bu senaryoların dayandığı varsayımlar üzerinde durulmaktadır.²²

3.1.6. Rashid Ghannouchi, *el-Hürriyyâtü'l-Âmme fî'd-Devleti'l-İslâmiyye*²³

Ghannouchi, İslâmî yönetimin demokratik kurumlarla uyumluluğu, ifade özgürlüğü ve siyasî çoğulculuk gibi temel kavramları araştırıyor. İctihadın önemini ve Müslümanların geleneksel İslâmî siyasî düşüncüyü çağdaş gerçeklikler ışığında yeniden yorumlama ihtiyacını vurguluyor. Ghannouchi'nin çalışması, İslâmî bir bağlamda demokrasinin, tavizsiz bir şekilde elde edilebileceğini ileri sürerek hem laik hem de aşırı İslâm yorumlarına meydan okuyor. Ayrıca Ghannouchi Arap dünyasındaki siyasî İslâmcı hareketlerin deneyimlerini yansıtıyor ve hem İslâmî değerlere dayanan hem de demokratik uygulamalara açık bir yönetim modeli öneriyor. Karşılıklı saygının, diyalogun ve siyasî bir çerçeveye olan ihtiyacın önemini vurguluyor. Bu kitap, özellikle Arap Baharı ve İslâm'ın siyasetteki rolüne ilişkin süregelen tartışmalar bağlamında, siyasal İslâm'a ilişkin söylemin şekillenmesinde etkili olmuştur.²⁴

Değerlendirme: Arap dünyasında İslâm düşüncesine dair kaleme alınan ideolojik nitelikli eserlerde, konular genellikle İslâmcı yazarlar tarafından Kur'an ayetleri çerçevesinde ele alınmakta ve bu bağlamda ortaya konan metinler belirli ölçüde politik tefsir özellikleri arz etmektedir. Bu nedenle, Arap dünyasında gerçekleştirilen Kur'an araştırmalarında bu tür eserlerin sıkça atıf konusu olduğu gözlemlenmektedir. Kanaatimizce, ChatGPT uygulamasının ilgili eseri siyasal tefsir çalışması olarak sunması, bu genel eğilimin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu çalışma, doğrudan siyasal tefsirin nasıl ortaya çıktığını ve ilk nüvelerini ele almasa da konuyla ilgili atıfta bulunulabilecek bir eserdir.

3.2. ChatGPT'ye soru formu değiştirilerek “Siyasal Tefsirin Ortaya Çıkışı” ile ilgili yapılmış çalışmalar sorulduğunda ise yanıtları aşağıdaki gibi olmuştur:

²¹ ChatGPT.

²² Bk. Fazlurrahmân, *Islam and modernity*.

²³ Rashid Ghannouchi, *el-Hürriyyâtü'l-Âmme fî'd-devleti'l-İslâmiyye*, (Beyrût: Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1993).

²⁴ ChatGPT.

3.2.1. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*²⁵

Bu eser, siyasî tefsirin ilk tarihi ve doğası üzerine analitik bir incelemedir. İslâmiyet'in erken dönemlerinde ortaya çıkan siyasî olaylarla tefsir arasındaki irtibatı analiz etmektedir.²⁶

Değerlendirme: Çalışkan'ın bu eseri bizim konumuzla doğrudan ilişkilidir. İlgili literatür içerisinde bu kitaba yer vermekle ChatGPT; doğruluk, kapsamlılık ve uyum kriterlerinde yüzde yüz isabet kaydetmiştir. Kitapta, ilk dönemdeki siyasî düşünceler ve çeşitli ideolojilerle tefsirin nasıl bir ilişkisi olduğu ortaya konulmaktadır. Bir başka ifadeyle, Kur'an'ın doğrudan politik düşüncelerin dayanaklarından birisi olarak görülmesine neden olan motivasyonlar üzerinde durulmakta ve bu doğrultuda ilk dönemdeki siyasî gelişmeler tetkik edilmektedir. Daha sonra Kur'an'ın ideolojik okuma ve yorum biçimlerine yer verilmektedir.²⁷

3.2.2. Mehmet Akbaş, *Hicrî II. Asırda Siyâset-Tefsir İlişkisi*²⁸

Çalışma, tefsirin yalnızca bir dinî faaliyet olmadığını aynı zamanda dönemsel siyasî atmosferin ve güç mücadelelerinin etkisi altında şekillendiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, tefsir ve siyaset arasındaki etkileşimleri genel olarak analiz etmektedir.²⁹

Değerlendirme: ChatGPT'nin Mehmet Akbaş'a nispet ettiği bu eser aslında Nihat Uzun'a aittir. Dolayısıyla verdiği bilgi yanlıştır. Nihat Uzun'un bu eseri ise yine konumuzla yakından alakalı olup belirlediğimiz üç kriteri de (doğruluk, kapsamlılık ve uyum) karşılamaktadır. Uzun, eserinde, İslâm toplumlarındaki siyasî ihtilafların her zaman Kur'an'la bir şekilde ilişkili olduğunu, bu durumun da ayetlerin farklı yorumlanmasına ya da farklı grupların ayetleri kendilerine destek için kullanmasına sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Eser temel olarak ilk dönemlerde “ideolojik tefsir”in nasıl şekillendiğine odaklanmaktadır.³⁰

3.2.3. İsmail Yaylacı, *A Theoretical Evaluation on Islamic Political Thought*³¹

Bir makale olan bu çalışmada, İslâm siyaseti düşüncesinin tefsir, hadis ve tasavvuf gibi İslâm ilim gelenekleriyle ilişkileri değerlendirilmektedir.³²

Değerlendirme: ChatGPT tarafından konuyla ilgili literatür içerisinde yer verilen bu makalenin İsmail Yaylacı'ya ait olduğu söylenmiştir. Hâlbuki söz konusu makale Cevher Şulul'a aittir. Şulul'un bu makalesinin belirlediğimiz kriterler (doğruluk, kapsamlılık, uyum) açısından konumuzla doğrudan

²⁵ Bk. Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*.

²⁶ ChatGPT.

²⁷ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 43-139.

²⁸ Nihat Uzun, *Hicrî II. Asırda Siyâset Tefsir İlişkisi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011).

²⁹ ChatGPT.

³⁰ Uzun, *Hicrî II. Asırda Siyâset Tefsir İlişkisi*, 19.

³¹ Cevher Şulul, “A Theoretical Evaluation on Islamic Political Thought”, *İslâmi Araştırmalar = Journal of Islamic Research* 32/3 (2021), 737-758.

³² ChatGPT.

ilişkisi bulunmamaktadır. Zira makalede adaletin yeri ve önemi, devlet başkanının sahip olması gereken niteliklerin neler olması gerektiği, yönetimde ahlâk ve hukukun işlevi gibi temel sorular ana hatlarıyla irdelenmiştir.³³

3.2.4. Wilferd Madelung (ö. 2023), *The Succession to Muhammad: A Study of the Early Caliphate*³⁴

Madelung, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan siyasî gelişmeleri ve Kur'an ayetlerinin Ehl-i Beyt ve diğer gruplar arasında nasıl farklı anlamda yorumlandığını ele alır. Erken dönem siyasal tefsir açısından önemli bir eserdir.³⁵

Değerlendirme: Wilferd Madelung'un bu çalışması, Şiîlerin Hz. Ali'yi ilk halife kabul etmeleri iddiası üzerine yoğunlaşmaktadır. Eser, konumuzla ilgili literatür içerisinde doğrudan yer almamalıdır. Çünkü eser, konu başlığımızla ilgili bir muhtevaya sahip değildir.

3.2.5. Josef van Ess (ö. 2021), *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra: Eine Geschichte des Religiösen Denkens im Frühen Islam*³⁶

Eser, İslâm'ın erken döneminde teolojik düşüncenin gelişimini ve toplumsal yapı ile ilişkisini inceleyen önemli bir çalışmadır. Van Ess, bu eserde Hicrî 2. ve 3. yüzyıl (8. ve 9. yüzyıl) İslâm dünyasında dinî düşüncelerin nasıl şekillendiğini, dinî anlayışların toplumsal ve siyasal gelişmelerle nasıl etkileşim içinde olduğunu tartışmaktadır.³⁷

Değerlendirme: Van Ess'in bu eseri, belirlediğimiz kriterlerle (doğruluk, kapsamlılık, uyum) örtüşen bir muhtevaya sahip değildir. Ancak konuyla ilgisi bulunursa o kısımlara atıfta bulunulabilecek mahiyette bir eserdir.

3.2.6. Roy Parviz Mottahedeh (ö. 2024), *The Mantle of the Prophet : Religion and Politics in Iran*³⁸

Roy Mottahedeh bu eserde, İran'daki din ve siyaset ilişkilerini geleneksel bir perspektifle ele almaktadır. Eser, İran'daki dinî düşünceler, sosyal yapı ve siyasal hareketler üzerine yoğunlaşmaktadır.³⁹

Değerlendirme: Bu eser de konu başlığımızla ilgili değildir. Dolayısıyla doğruluk, kapsamlılık ve uyum kriterlerini sağlamamaktadır.

3.2.7. Abdullah Saeed, *Islam and Political Legitimacy*⁴⁰

Abdullah Saeed bu kitapta, Kur'an'ın siyasî yorumlarının tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini ve bu yorumların İslâm dünyasında siyasî meşruiyet oluşturmak için nasıl bir araya getirildiğini

³³ Şulul, "İslam Siyaset Düşüncesi Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme", 739.

³⁴ Wilferd Madelung, *The Succession to Muhammad: A Study of the Early Caliphate* (Cambridge University Press, 1996).

³⁵ ChatGPT.

³⁶ Josef Van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra : Eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam*, (Berlin: Walter De Gruyter, 1991).

³⁷ ChatGPT.

³⁸ Roy Parviz Mottahedeh, *The mantle of the prophet: religion and politics in Iran*, (Oxford: Oneworld, 2024).

³⁹ ChatGPT.

⁴⁰ Abdullah Saeed - Shahram Akbarzadeh, *Islam and Political Legitimacy*, (Londra: Routledge Curzon, 2003).

incelemektedir. İslâm dünyasının karşı karşıya olduğu en zorlu sorunlardan birini, siyasî gücün İslâmlaşmasını ele almaktadır. Batı, Güney, Orta ve Güneydoğu Asya’daki Müslüman toplumlarının karşılaştırmalı bir analizini sunmakta ve bu toplumlardaki siyasî liderliğin zorluğunu vurgulamaktadır.⁴¹

Değerlendirme: ChatGPT’nin ilgili literatür arasında kabul ettiği bu kitap, sadece Abdullah Saeed’e ait değildir. Kitabın diğer yazarı Shahram Akbarzadeh’dır. Bu durum yapay zekânın bir eksikliği olarak görülebilir. Eser, ulemanın Kur’an yorumlarını ve İslâmcı hareketlerin siyasetteki etkisini ele alması yönüyle “Siyasal tefsirin ortaya çıkışı” başlıklı bir çalışma için görülmesi, atıfta bulunulması gereken bir eserdir. Ancak -performans kriterlerimiz çerçevesinde- doğrudan konu başlığımızla ilgili bir eser değildir.

3.2.8. Mahmud Ayoub (ö. 2021), *The Qur'an and its Interpreters: the House of Imran*⁴²

Mahmud Ayoub, Kur’an’ın çeşitli mezhepler ve siyasî gruplar tarafından nasıl yorumlandığını ele almaktadır. Şiî ve Sünnî tefsirlerin siyasî bağlamlarını vurgulamaktadır.⁴³

Değerlendirme: Mahmud Ayoub’un “The Qur'an and its Interpreters” adlı eserinin “The House of Imran” alt başlığına sahip ikinci cildinde,⁴⁴ Kur'an'daki Âl-i İmrân suresinde anlatılan kıssalar ele alınmaktadır. Dolayısıyla ChatGPT’nin verdiği ciltte bizim konumuzdan bahsedilmemektedir.

3.2.9. Carl Schmitt (ö. 1985), *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*⁴⁵

Carl Schmitt, 20. yüzyılın önde gelen Alman siyaset teorisyenlerinden biridir ve özellikle siyasal teoloji, egemenlik ve hukuk alanındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Bu eserinde Schmitt, teoloji ile siyaset arasında ilgi kurarak, teolojinin kökenlerini ve siyasetteki yerini tartışır. Kitap, siyasal teolojinin önemli bir metni olarak kabul edilir ve din ile siyasetin birbirini nasıl etkileyip şekillendirdiğine dair derin analizler sunar.⁴⁶

Değerlendirme: Bu eser de konumuzla ilgili değildir. Zira bizim konumuz “Siyasal tefsirin ortaya çıkışı” olduğu için çalışma başlığımızla herhangi bir konu benzerliği bulunmamaktadır. Dolayısıyla literatür değerlendirmesi kapsamında performansını ölçtüğümüz ChatGPT bu esere yer vermekle, konu başlığımızla ilgili doğruluk, kapsamlılık ve uyum kriterlerini sağlayamamıştır.

⁴¹ ChatGPT.

⁴² Mahmud Ayoub, *The Qur'an and its interpreters: the house of Imran*, (Albany-New York: State University of New York Press, 1984).

⁴³ ChatGPT.

⁴⁴ Ayoub, *The Qur'an and its interpreters: the house of Imran*.

⁴⁵ Carl Schmitt, *Political Theology: Four Chapters On The Concept Of Sovereignty*, (Chicago: The University of Chicago Press, 2006).

⁴⁶ ChatGPT.

3.2.10. Johann Baptist Metz (ö. 2019), *Zur Theologie der Welt*⁴⁷

Metz, Alman teolog ve filozof olup, özellikle siyasal teoloji alanında yaptığı çalışmalarla tanınır. Bu eserinde Metz, modern dünyada teolojinin siyasal ve toplumsal sorunlarla nasıl ilişkilendirilebileceğini tartışır. “Yeni Siyasal Teoloji”de, teolojiyi sadece dinî alanla sınırlı tutmayıp, onun toplumsal ve siyasal boyutlarına dair bir inceleme yapar. Özellikle teolojinin toplumda adalet ve özgürlük gibi değerlerle olan bağlantısını vurgular.⁴⁸

Değerlendirme: Bu eserin de -muhteva açısından- çalışmamızın literatür taraması kapsamında yer alması isabetli değildir. Dolayısıyla ChatGPT, belirlediğimiz kriterleri (doğruluk, kapsamlılık ve uyum) karşılayamamıştır.

3.2.11. Abdullah Ahmed An-Na'im, *Islam and the Secular State : Negotiating the Future of Shari'a*⁴⁹

An-Na'im; eserinde, dinî özgürlüğü koruyan ancak dinî yorumların kamu politikasını belirlemesine izin veren bir devleti savunur. İslâm'ın siyasal yorumlarının insan hakları ve anayasayla nasıl uyumlu olabileceğini ele alır.⁵⁰

Değerlendirme: Bu eserin ideolojik Kur'an yorumlarını ortaya çıkaran motivasyonlarını da ele almayı planladığımız konu başlığımızla doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu minvalde yine ChatGPT başta belirlediğimiz kriterleri (doğruluk, kapsamlılık ve uyum) karşılamamaktadır.

3.2.12. Bernard Lewis (ö. 2028), *The Political Language of Islam*⁵¹

Lewis bu kitapta, İslâm dünyasında yaygın olarak kullanılan dinî terimlerin siyasî anlamlarını araştırır. Özellikle “halk”, “devlet”, “sultan”, “cemiyyet”, “adalet” gibi kavramların gelişimini ve politik bağlamdaki dönüşümünü inceler.⁵²

Değerlendirme: Görüldüğü gibi bu eser de konumuzla doğrudan ilgili olmadığından literatür içerisinde yer verilmesi gereken bir eser değildir.

3.2.13. Kenneth D. Wald ve Allison Calhoun-Brown, *Religion and Politics in the United States*⁵³

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki din ve siyaset ilişkilerini inceler. Dinî yorumların politik davranışlara ve politikalara nasıl etki ettiğine dair genel bir bakış sunar.⁵⁴

⁴⁷ Johann Baptist Metz, *Zur Theologie der Welt*, (Mainz: Matthias Grünewald Verlag, 1968).

⁴⁸ ChatGPT.

⁴⁹ Abdullah Ahmed An-Na'im, *Islam and the secular state: negotiating the future of shari'a*, (Cambridge: Harvard University Press, 2010).

⁵⁰ ChatGPT.

⁵¹ Bernard Lewis, *The political language of Islam*, (London: The University of Chicago, 1991).

⁵² ChatGPT.

⁵³ Kenneth D. Wald - Allison Calhoun-Brown, *Religion And Politics In The United States*, (Lanham: Rowman Littlefield Publishers, 2003).

⁵⁴ ChatGPT.

Değerlendirme: ChatGPT’nin literatür içinde zikrettiği bu eser de konumuzla direkt olarak bir bağlantıya sahip değildir. Bu durumda yine ChatGPT’nin yanıtı doğruluk, kapsamlılık ve uyum kriterlerini karşılamamaktadır.

3.2.14. Morgan Marietta, *The Politics of Sacred Rhetoric*⁵⁵

Bu kitap, siyasî aktörlerin dinin dilini kullanarak insanları nasıl ikna ettiklerini analiz eder ve politik söylemin şekillenmesinde dinin rollerini inceler. Modern politik söylemin gerçekten altında yatan şeyin ne olduğunu derinlemesine ifşa eden Morgan Marietta, Amerika liderlerinin dilinin genellikle derin, hatta kutsal ideallere dayandığını göstermeye çalışır. *Kutsal Retoriğin Politikası*, en yüksek hükümet makamları arasında bile politik ikna araçları olarak kullanılan retorik taktiklerinin kapsamlı ve ayrıntılı bir incelemesidir.⁵⁶

Değerlendirme: ChatGPT’nin verdiği bu bilgiler, söz konusu kitabın, çalışmamızda atıfta bulunabileceğimiz türden bir eser olduğunu, fakat bire bir benzerliğinin bulunmadığını göstermekte, başta belirlediğimiz kriterleri karşılamamaktadır. Bundan dolayı konu başlığımızla bağlantılı literatür içerisinde yer verilmesi uygun değildir.

3.2.15. P. Fountain, R. Bush ve M. Feener, *Religion and the Politics of Development*⁵⁷

Dinî yorumların kalkınma politikaları ve uygulamaları üzerindeki oranlarını araştırır ve siyasal kararların alınmasında dinin nasıl bir rol oynadığını ortaya koyar.⁵⁸

Değerlendirme: İçeriğinden anlaşıldığına göre bu eser de doğrudan bizim konumuzla ilgili değildir. Dolayısıyla performansını ölçtüğümüz ChatGPT, literatür taraması konusunda doğruluk, kapsamlılık ve uyum kriterleri bakımından yetersiz kalmıştır.

3.2.16. Muhammed Âbid el-Câbirî (ö. 2010), *Bünyetü’l-‘Akli’-‘Arabî*⁵⁹

Bu kitapta, İslâm’ın Arap toplumunda yarattığı dönüşüm, yeni bir dünya görüşü ve düşünce tarzının ortaya çıkışı detaylı bir şekilde anlatılır. Kuran’ın ve Hz. Muhammed’in öğretilerinin Arap aklını nasıl etkilediği üzerinde durulur. Yine Arap aklının tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşümler ve günümüz Arap dünyasındaki düşünce akımlarına yansımaları incelenir.⁶⁰

⁵⁵ Morgan Marietta, *The Politics Of Sacred Rhetoric*, (Texas: Baylor University Press, 2012).

⁵⁶ ChatGPT.

⁵⁷ Philip Fountain vd., *Religion and the Politics of Development*, (London: Palgrave Macmillan, 2015).

⁵⁸ ChatGPT.

⁵⁹ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Bünyetü’l-akli’-Arabî*, (Beyrût: el-Merkezü’s-Sekafiyyü’l-Arabî, 1991).

⁶⁰ ChatGPT.

Değerlendirme: Câbirî'nin bu eseri muhtevâsından da anlaşıldığı üzere “siyasal tefsirin ortaya çıkışı”yla ilgilidir. Arap aklının İslâm'la nasıl değiştiğini siyasî anlamda geniş bir perspektifle Kur'an yorumu üzerinden ele almaktadır.⁶¹

3.2.17. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (ö. 1981), *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*⁶²

Tabâtabâî'nin bu eseri, Şia tefsir geleneğinde önemli bir yere sahip olan kapsamlı bir Kur'an tefsiridir. Eser, Şia'nın inanç ve düşünce sistemini yansıtır. Tabâtabâî, ayetleri yorumlarken Şia'nın temel prensiplerini ve inançlarını göz önünde bulundurur. Özellikle, Ehl-i Beyt'in (Hz. Muhammed'in ailesi) konumu ve imamet (liderlik) konularına özel bir önem verir.⁶³

Değerlendirme: Tabâtabâî'nin tefsiri, Şia'nın inanç ve düşünce sistemine göre gerçekleştirilen bazı ayet yorumları nedeniyle bizim çalışmamızda atıfta bulunulabilecek eserlerden biridir. Dolayısıyla Tabatabâî'nin tefsiri de ayetleri tefsir ederek politik izahlara geniş ölçüde yer veren bir tefsirdir ve ilgili literatür içerisinde zikredilebilir.⁶⁴

3.2.18. Nasr Hamid Ebû Zeyd (ö. 2010), *el-Naşş, es-Sultâh, el-Haîqah*⁶⁵

Ebû Zeyd bu iki eserde, dinî otoritenin kaynağını sorgular ve geleneksel yaklaşımların eleştirisini yapar. Ona göre, dinî otorite, genellikle belirli bir zümre veya kurumun tekeline alınmıştır. Bu durum, dinin özgürce tartışılmasını ve yorumlanmasını engelleyerek, dogmatik bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olur. Ebû Zeyd, dinî otoritenin kaynağının, kutsal metinlerin yorumlanması ve akılcı düşünceyle yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Ebû Zeyd, bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Ona göre, bilgi, iktidar sahipleri tarafından kontrol edilir ve kendi çıkarlarını korumak için kullanılır. Bu nedenle, bilgiye ulaşmak ve hakikati ortaya çıkarmak için, iktidar ilişkilerini ve bilgi kaynaklarını eleştirel bir şekilde değerlendirmek gerekir.⁶⁶

Değerlendirme: Ebû Zeyd'in bu iki eseri yine konumuzla ilgili yararlanılabilecek ve atıfta bulunulabilecek eserlerdir. Zira başta belirlediğimiz doğruluk, kapsamlılık ve uyum kriterlerini sağlamaktadır.

3.2.19. Muhammed Arkoun (ö. 2010), *Reading the Qur'an Again*⁶⁷

Arkoun, Kur'an'ın indirildiği dönemin tarihî ve kültürel bağlamını dikkate alarak, metnin manasını anlamının önemine vurgu yapar. Ona göre, Kur'an, sadece Tanrı'nın sözleri olarak değil, aynı zamanda belirli bir dönemde yaşayan insanların anlayışlarını ve dünya görüşlerini yansıtan bir metin olarak da ele alınmalıdır. Arkoun, dilin anlamı nasıl oluşturduğunu ve anlamın değişebilirliğini inceler.

⁶¹ Ayşe Vural, Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Fıkıh Anlayışı (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Y. Lisans Tezi, 2019), 16-17.

⁶² Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrût: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1997/1417).

⁶³ ChatGPT.

⁶⁴ Bk. Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 4/396-426. Yazarın, Nisâ suresi 49. ayeti tefsir ettiği kısımda tek hedefinin imametın ispatı olduğu söylenebilir.

⁶⁵ Nasr Hâmid Ebu Zeyd, *el-Naşş, es-Sultâh, el-Haîqah*, (Beyrût-Kazablanka, 1995).

⁶⁶ ChatGPT.

⁶⁷ Muhammed Arkoun, *Reading the Qur'an Again*, (New Jersey: Princeton University Press, 1994).

Dinî metinlerin dilinin de bu genel dil kurallarına tâbi olduğunu savunur. Bu nedenle, Kur’an’ı anlamak için, dilbilimsel ve semantik analizlerin yapılması gerektiğini belirtir. Yine Arkoun, Kur’an’ın tek bir doğru yorumunun olmadığını, farklı yorumların ve bakış açılarının olabileceğini savunur. Ona göre, her yorum, kendi içinde bir hakikat payı taşıyabilir. Bu nedenle, Kur’an’ı anlamak için, farklı yorumları ve yaklaşımları dikkate almak gerekir.⁶⁸

Değerlendirme: Bu eser, Kur’an’ın kendi tarihi ve kültürel bağlamında anlaşılması gerektiğine dair yaptığı vurgusuyla ideolojik, mezhepsel Kur’an yorumlarının önüne geçilmesi konusunda bizim çalışmamıza ışık tutabilecek bir yöne sahiptir. Dolayısıyla bu veçhesiyle eserden yararlanılabilir ve atıfta bulunulabilir. Ancak konu başlığımızla ilgili “literatür incelemesi” kapsamına dahil edilmesi uygun değildir. Çünkü konumuzla doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır. Böylece ChatGPT’nin doğruluk, kapsamlılık ve uyum kriterlerini karşılamadığını söylemek mümkündür.

3.2.20. Hasan Hanefî (ö. 2021), *et-Tefsîru’s-Siyâsî fi’l-Fikri’l-İslâmî*

Bu kitapta, İslâm siyasî düşüncesinin gelişimi ve İslâm toplumlarının siyasî yapılanmalarında dinî metinlerin nasıl bir faktörünün olduğu tartışılır. Hasan Hanefî, modern dönemde siyasal tefsirin nasıl evrildiğini de ele alır.⁶⁹

Değerlendirme: Hasan Hanefî’nin böyle bir eseri mevcut değildir. ChatGPT’ye farklı bir günde Hanefî’nin bu isimde bir eseri var mıdır diye sorulduğunda, bu defa kendi verdiği bilgiyi nakzederek böyle bir eserin bulunmadığını belirtmiştir. Bu da göstermektedir ki bazen çelişkili ve yanlış bilgiler verebilmektedir. Ancak Hasan Hanefî’nin “*fi’l-Fikri’l-Garbi el-Muasır ve ed-Din ve’s-Sekâfe ve’s-Siyase fi’l-Vatani’l-Arabi*” adında iki eseri bulunmaktadır. Buna göre ChatGPT’nin hem kitabın adı hem de içeriği hakkında verdiği bilgiler doğru değildir. Dolayısıyla üç kriterin (doğruluk, kapsamlılık ve uyum) hiçbirini sağlamamaktadır. Ayrıca ChatGPT’nin birbirine benzeyen yazar isimlerini ve eser isimlerini karıştırdığı anlaşılmaktadır.

3.2.21. Ramazan el-Bûtî (ö. 2013), *et-Tefsîru’s-Siyâsî fi’l-Fikri’l-İslâmiyyi’l-Muâsır*

Bu kitap, çağdaş İslâm düşüncelerindeki siyasal tefsir anlayışlarını ve bu anlayışların toplumsal, kültürel ve siyasal anlamda nasıl şekillendiğini tartışır. Eserde yazar, İslâm’ın siyasal metinlerini nasıl yorumladığını ve bu yorumların modern İslâm toplumlarına nasıl yansıdığını ele alır.⁷⁰

Değerlendirme: Muhammed Said Ramazan el-Bûtî’nin “*et-Tefsîru’s-Siyâsî fi’l-Fikri’l-İslâmiyyi’l-Muâsır*” adında bir eseri bulunmamaktadır. ChatGPT’nin, bu eseri “*ed-D’avâ ve’l-Cihâd ve’l-İslâmi’s-Siyâsî*”⁷¹ adlı eseri ile karıştırmış olabileceği görülmektedir. Dolayısıyla ChatGPT eser isimlerini karıştırabilmektedir. Yanıtı doğru olmadığı için soru tekrarlandığında ise yanıt alınamamıştır.

⁶⁸ ChatGPT.

⁶⁹ ChatGPT.

⁷⁰ ChatGPT.

⁷¹ Ramazan el-Bûtî, *ed-D’avâ ve’l-Cihâd ve’l-İslâmi’s-siyâsî*, (Beyrût: Merkezü’l-hadâra, 2012).

3.2.22. Muhammed Amâra (ö. 2020), *el-Kur'an ve's-Siyâset: Dirâsât fî Tefsîri's-Siyâsi*⁷²

Bu kitap, İslâm toplumlarında dinî metinlerin siyasal açıdan nasıl yorumlandığını ele alır. Muhammed Amâra; Kur'an'ın siyasî tefsirinin tarihsel gelişimini, farklı yaklaşımları ve önemli temsilcilerini ele alır. Çağdaş İslâm düşüncesinde Kur'an'ın siyasî yorumunun nasıl yapıldığını, farklı akımların ve düşünürlerin yaklaşımlarını değerlendirir.⁷³

Değerlendirme: ChatGPT'nin konumuzla ilgili literatür içerisinde zikrettiği bu eser, doğrudan konumuzla yakınlık arz etmektedir. Mutlaka çalışmamızın literatür değerlendirmesi başlığında yer verilmesi gereken eserlerden biridir. Bu durumda ChatGPT, verdiği bu bilgiyle her üç kriteri (doğruluk, kapsamlılık ve uyum) de karşılamış olmaktadır.

3.3. “Siyasal tefsirin ortaya çıkışı”yla ilgili kaynaklar sorulduğunda kitapları bu şekilde zikreden ChatGPT, konuyla bağlantılı olduğunu tespit ettiği kitap bölümleri ve makaleleri de aşağıdaki gibi sıralamaktadır.

3.3.1. Giorgio Agamben, *Political Theology and the Politics of Religion*

Agamben bu makalelerde, siyasî tefsir ve dinî siyasetin karşılıklı yönlerini tartışarak, Batı'daki modern siyasî yapılarla bağlantı durumunu analiz eder.⁷⁴

Değerlendirme: Giorgio Agamben'in “Political Theology” ve “Politics of Religion” başlıklı iki ayrı çalışması bulunmaktadır. Agamben'in “Political Theology” başlıklı çalışması, onun “*Homo Sacer: il Potere Sovrano e La nuda Vita*” adlı kitabında⁷⁵ yer almaktadır. Bu çalışmada Agamben, Carl Schmitt'in siyasî teoloji kavramını ele alır ve Schmitt'in egemenlik, istisna hali ve karar gibi kavramlarını eleştirir. Agamben, Schmitt'in siyasî teoloji anlayışının, modern siyasetin temelindeki şiddeti ve keyfiliği gizlemeye hizmet ettiğini savunur. Agamben'in “Politics of Religion” başlıklı çalışması ise onun “*Il Regno e la Gloria: Per una Genealogia Teologica Dell'economia e del Governo*” adlı kitabında⁷⁶ yer almaktadır. Bu çalışmada Agamben, din ve siyaset arasındaki ilişkiyi inceler ve dinin modern siyasetin temelindeki iktidar mekanizmalarını nasıl etkilediğini analiz eder. Agamben burada, dinin siyasî iktidarı meşrulaştırmak için kullanıldığını ve dinî söylemin siyasî amaçlara hizmet ettiğini savunur. Bu durumda özellikle ikinci çalışma, konumuzla ilgili istifade edilebilecek ve atıfta bulunulabilecek bir çalışmadır. Ancak çalışmamızda literatür değerlendirmesi başlığı altında zikredebilmemiz için doğrudan konumuzla benzerlik arz etmesi gerekmektedir. Bu durumda ChatGPT'nin bu yanıtı da bizim kriterlerimizi karşılamamaktadır.

⁷² Muhammed Amâra, *el-Kur'an ve's-siyâset: Dirâsât fî tefsîri's-siyâsi*, (Kâhire: Dâru's-şürûk, 1980).

⁷³ ChatGPT.

⁷⁴ ChatGPT.

⁷⁵ Giorgio Agamben, *Homo Sacer: il potere sovrano e la nuda vita*, (Torino: Einaudi, 1995).

⁷⁶ Giorgio Agamben, *Il regno e la gloria: Per una genealogia teologica dell'economia e del governo*, (Milano: Adelphi Edizioni, 2004).

3.3.2. John Marshall, *Religion and Politics: John Locke's Political Theology*

Locke’un dinî özgürlük ve siyaset anlayışını ele alır. Locke’un eserinde, siyasî durumun dinî yorumlarla nasıl şekillendiği ve bu süreçteki tefsirin rolü tartışılmaktadır.⁷⁷

Değerlendirme: Görebildiğimiz kadarıyla John Marshall adında bir yazarın “*Religion and Politics: John Locke's Political Theology*” başlıklı bir makalesi bulunmamaktadır. Bu durumda ChatGPT’nin makale hakkında verdiği bilgiler de doğru olmamaktadır. Dolayısıyla ChatGPT, bu yanıtıyla her üç kriteri de (doğruluk, kapsamlılık ve uyum) karşılamamaktadır.

3.3.3. William T. Cavanaugh, *The Return of Political Theology in the Post-Laic Age*

Cavanaugh, sekülerleşmenin ardından gelen dönemdeki siyasal teolojinin yeniden nasıl önem kazandığını inceler. Bu makale, Batı’daki siyasal tefsirin yeniden şekillenmesini tartışır.⁷⁸

Değerlendirme: William T. Cavanaugh’nun “*The Return of Political Theology in the Post-Laic Age*” başlıklı bir makalesi bulunmamaktadır. Ancak, Cavanaugh’nun din, siyaset ve teoloji üzerine çeşitli eserleri ve makaleleri bulunmaktadır ve bu eserlerinde “post-seküler” kavramına ve siyasî teolojiye dair görüşlerine değinmektedir. Cavanaugh’nun siyasî teolojiye dair görüşleri, onun “*Theopolitical Imagination: Christian Radicalism in the Postmodern Age*” adlı kitabında daha detaylı olarak ele alınmıştır. Bu durumda ChatGPT yanlış bilgi vermiş olmaktadır.

ChatGPT, siyasal tefsir literatürüyle ilgili tüm kaynaklara yer vermemiştir. Bizim ulaşabildiğimiz kadarıyla Nedvî’nin *et-Tefsîru’s-siyâsî*⁷⁹ eseriyle el-Umeyrî’nin *et-Tefsîru’s-siyâsî li’l-kadâye’l-‘akdiyye fi’l-fikri’l-‘Arabiyyi’l-mu‘âsir*⁸⁰ adlı eseri de konuyla ilgili zikredilmesi gereken eserlerdendir. Yine ChatGPT siyasal tefsirle ilgili -varsa- tezleri zikretmemiştir.⁸¹

Sonuç

Bilgiye ulaşmada geleneksel yöntemler (manuel arama, bibliyometrik analiz) ile ChatGPT gibi yapay zekâ destekli yöntemler arasındaki farklar, avantajlar ve dezavantajlar karşılaştırıldığında, ChatGPT’nin akademik çevrelere, bilgiye hızlı ve kolay erişim açısından büyük katkılar sağladığı ifade edilmelidir. Ancak ChatGPT’nin ürettiği sonuçların doğruluğu, tarafsızlığı, tamlığı ve ilgililiği konusunda dikkatli olunmalıdır. Modelin yanlılıkları, halüsinasyonları ve bilgi eksiklikleri gibi sorunları olabileceği bilinmelidir. Yapay zekânın akademik araştırmalarda kullanımıyla ilgili (telif hakkı, veri gizliliği) etik sorunların da ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

⁷⁷ ChatGPT.

⁷⁸ ChatGPT.

⁷⁹ Ebu’l-Hasan en-Nedvî, *et-Tefsîru’s-siyâsî li’l-İslâm*, (Kâhire: Dâru Âfâki’l-ğadd, 1988).

⁸⁰ Sultân b. Abdurrahmân el-Umeyrî, *et-Tefsîru’s-siyâsî li’l-kadâye’l-‘akdiyye fi’l-fikri’l-‘Arabiyyi’l-mu‘âsir*, (Cidde: Merkezü’t-ta’sîl li’d-dirâsât ve’l-buhûs, 1431/2010).

⁸¹ Girişte, makalenin hacmi düşünülerek tezlere yer verilmeyeceğini ve ChatGPT zikretmediği sürece sorulmayacağını belirtmiştik.

ChatGPT yapay zekâ modeline “Siyasal Tefsirin Ortaya Çıkışı” başlıklı bir çalışma için siyasal tefsir literatürü bağlamında sorduğumuz eser sorularına, 27 kitap ve 4 makale zikrederek yanıt vermiştir. Fakat bunlardan sadece 5 tanesi ilgili literatür içerisinde değerlendirilmeye müsaittir. Görebildiğimiz kadarıyla ChatGPT bu çalışmalara yer vererek doğruluk, kapsamlılık ve uyum kriterleri açısından konu başlığımızla ilgili tam bir literatür ortaya çıkaramamıştır. Dolayısıyla yapay zekâ modellerinden ChatGPT’ye bir tez veya benzeri bir çalışma için literatür taraması yaptıran bir araştırmacı, verilen bilgilerin kaynağını, doğruluğunu, kapsamlılığını ve ilgili literatürle uyumunu mutlaka tetkik ve teyit etmelidir. Yine ChatGPT’nin verdiği bilgilerin tarihsel derinliği bulunmamaktadır. Genellikle çağdaş döneme odaklanmaktadır. Bu sebeple uygulamaya yaptırılacak olan bir literatür taramasında ilk dönem eserlerinin tespit edilmeme olasılığı yüksektir. Kaynak olarak verdiği eserler arasında düşünsel bağlantı da mevcut değildir. Üstelik “siyasal tefsir” kavramını “siyasal yorum” şeklinde anlamaktadır. Dolayısıyla kavramsal açıdan tutarlı olmadığı da söylenebilir. Ayrıca yapay zekâ uygulamalarının eser ve yazarları birbirine karıştırabildiği de unutulmamalıdır. Diğer taraftan, tekrar eden komutlar ChatGPT’nin mantıksal açıdan tutarsız yanıtlar vermesine sebep olmaktadır. Bu da insan faktörünün devreye girmesini ve bu yanıtları değerlendirmesini gerekli kılmaktadır. Yine literatür taramasını yapay zekâyı yaptıranın, insanın beceri kaybına uğraması gibi bir riski de beraberinde getirebileceği unutulmamalıdır. Özetle söyleyecek olursak, yapay zekâ yardımı ile ortaya konan bir literatür taramasının, araştırmacının kendi özgünlüğünü ve etik kaygılarını barındırması esastır.

Kaynakça

- Agamben, Giorgio. *Homo Sacer: il potere sovrano e la nuda vita*. Torino: Einaudi, 1995.
- Agamben, Giorgio. *Il regno e la gloria: Per una genealogia teologica dell’economia e del governo*. Milano: Adelphi Edizioni, 2004.
- Amâra, Muhammed. *el-Kur’ân ve’s-siyâset: Dirâsât fî tefsîri’s-siyâsî*. Kâhire: Dâru’ş-şürûk, 1980.
- An-Na’im, Abdullah Ahmed. *Islam and the secular state : negotiating the future of shari’a*. Cambridge: Harvard University Press, 2010.
- Arkoun, Muhammed. *Reading the Qur’an Again*. New Jersey: Princeton University Press, 1994.
- Arslan, Adnan. “Türk ilahiyatlarında Kaleme Alınan Tefsir Konulu Akademik Yayınların Literatür Tarama Eksikliği Üzerine Eleştirel Bir İnceleme (Makale-Bildiri-Kitap Bölümü)”. *Kur’ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Mart 2025), 1-19.
- Ayoub, Mahmud. *The Qur’an and its interpreters : the house of Imran*. Albany-New York: State University of New York Press, 1984.
- Baptist Metz, Johann. *Zur Theologie der Welt*. Mainz: Matthias Grünewald Verlag, 1968.
- Bûtî, Ramazan. *ed-Da’vâ ve’l-cihâd ve’l-İslâmî’s-siyâsî*. Beyrût: Merkezü’l-hadâra, 2012.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Bünyetü’l-‘akli’l-‘Arabi*. Beyrût: el-Merkezü’s-Sekafiyyü’l-Arabî, 1991.
- Çağrı, Mustafa. “İhyâü ulûmi’d-dîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu, 2012.
- D. Wald, Kenneth - Calhoun-Brown, Allison. *Religion And Politics In The United States*. Lanham: Rowman Littlefield Publishers, 2003.
- Ebu Zeyd, Nasr Hâmid. *el-Naşş, es-Sulṭah, el-Haqîqah*. Beyrût-Kazablanka, 1995.
- Fazlurrahmân. *Islam and modernity: transformation of an intellectual tradition*. ed. Richard L. Chambers. Chicago: The University of Chicago, 1982.
- Fountain, Philip vd. *Religion and the Politics of Development*. London: Palgrave Macmillan, 2015.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ’u ‘ulûmi’d-dîn: el-İmlâ ‘an işkâlâtî’l-İhyâ*. Beyrût: Dâru’l-hayr, 1997.
- Ghannouchi, Rashid. *el-Hürriyyâtü’l-‘âmme fî’d-devleti’l-İslâmiyye*. Beyrût: Merkezü Dirâsâtî’l-Vahdeti’l-Arabiyye, 1993.
- İbn Teymiyye, Ebû’l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *es-Siyâsetü’ş-şer‘iyye fî islâhi’r-râ‘î ve’r-ra‘iyye*. ed. Beşir Muhammed Uyun. Dimaşk: Mektebetu Dâri’l-Beyân, 1985.
- Kutub, Seyyid. *fî Zilâli’l-Kur’ân*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’ş-şürûk, 1985.

- Lewis, Bernard. *The political language of Islam*. London: The University of Chicago, 1991.
- Madelung, Wilferd. *The Succession to Muhammad: A Study of the Early Caliphate*. Cambridge University Press, 1996.
- Marietta, Morgan. *The Politics Of Sacred Rhetoric*. Texas: Baylor University Press, 2012.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ahkâmü's-sultaniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Mottahedeh, Roy Parviz. *The mantle of the prophet : religion and politics in Iran*. Oxford: Oneworld, 2024.
- Nedvî, Ebu'l-Hasan. *et-Tefsîru's-siyâsî li'l-İslâm*. Kâhire: Dâru Âfâki'l-ğadd, 1988.
- Saeed, Abdullah - Akbarzadeh, Shahram. *Islam and Political Legitimacy*. Londra: Routledge Curzon, 2003.
- Schmitt, Carl. *Political Theology: Four Chapters On The Concept Of Sovereignty*. Chicago: The University of Chicago Press, 2006.
- Şulul, Cevher. "İslâm Siyaset Düşüncesi Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme = A Theoretical Evaluation on Islamic Political Thought". *İslâmi Araştırmalar = Journal of Islamic Research* 32/3 (2021), 737-758.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mizan fî tefsiri'l-Kur'ân*. 22 Cilt. Beyrût: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1997/1417.
- Umeyrî, Sultân b. Abdurrahmân. *et-Tefsîru's-siyâsî li'l-kadâyê'l-akdiyye fî'l-fikri'l-'Arabiyyi'l-mu'âsir*. Cidde: Merkezü't-ta'sîl li'd-dirâsât ve'l-buhûs, 1431.
- Uzun, Nihat. *Hicrî II. Asırda Siyâset Tefsir İlişkisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Van Ess, Josef. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra : Eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam*. Berlin: Walter De Gruyter, 1991.
- Vural, Ayşe. *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Fıkıh Anlayışı*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Y. Lisans Tezi, 2019.
- Yetkin, Vedat. "Türkiye'de Akademik Dergilerde Yayınlanan Tefsir Konulu Araştırma Makalelerinin Bibliyometrik Analizi (1925-2023)". *İslâmi İlimler Dergisi* 19/39 (Kasım 2024), 51-74. <https://doi.org/10.34082/İslâmiilimler.1504139>.